आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६३

१. पृष्ठभूमी

प्राकृतिक प्रकोप, मानवसिर्जित अवस्था तथा विपत्ति, सशस्त्र द्वन्द्व तथा हिंसाको स्थिति र त्यसबाट उत्पन्न डर त्रास आदि कारणले गर्दा व्यक्ति तथा परिवारहरु आफ्नो घरबास वा बसोबास गरिआएको थातथलोबाट बाध्यात्मक रुपमा विस्थापित भई देशका अन्य भागमा बसोबास गर्नुपर्ने परिस्थिति समय समयमा भोग्नु परिरहेको छ । विगतमा देशमा भएको सशस्त्र द्वन्द्वले आन्तरिक विस्थापनको समस्यालाई अझ जटिल बनाएको छ । मुलुकमा स्थायी शान्ति बहाल गर्ने आम नेपालीको चाहनालाई मूर्तरुप दिन हिंसात्मक द्वन्द्व लगायतका कारणले बाध्यात्मक रुपमा विस्थावित भएका व्यक्ति तथा परिवारहरुको समस्यालाई प्राथमिकताका साथ सम्बोधन गर्नु पर्ने आवश्यकता छ ।

आन्तरिक विस्थापनको कारणले विस्थापित व्यक्तिहरुको कष्टकर जीवन यापन गर्नुपर्ने तथ्य एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ विस्थापित व्यक्तिहरुको चापको कारणले उनीहरुले विस्थापित जीवन विताइरहेको स्थानमा पनि कतिपय नयाँ समस्याहरु सिर्जना भएका छन् । यसकारण आन्तरिक विस्थापनलाई रोकथाम गर्न, विस्थापितहरुको सुरक्षा तथा मानव अधिकारको संरक्षण गर्न, तत्कालीन राहत तथा आवश्यक मानवीय सहयेग र सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्न र उनीहरुलाई साविक स्थानमा फर्कने र वा स्वेच्छा पुर्वक मुलुक भित्र अन्यत्र बसोबास गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त व्यवस्था गर्न राज्यले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नु परेको छ ।

आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिको समस्यालाई सम्बोधन गरी उनीहरुलाई सेवा सुविधा एकीकृत र समन्वयात्मक रुपमा उपलब्ध गराउन सरकारले आन्तरिक स्रोतका साथै विभिन्न दातृ निकाय एवं राष्ट्रिय तथा अनतराष्ट्रिय संघ संस्थाहरुले विकास कार्यक्रममा गरी आएको लगानीमा असर नपर्ने गरी थप स्रोतसाधन परिचालन गर्नुका साथै सरकारी, गैर सरकारी, निजी तथा अन्तराष्ट्रिय क्षेत्र र नागरिक समाज समेतको सहयोग गर्नु पर्ने देखिएको छ । यसका लागि नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको वैदेशिक सहायता नीति, २०५९ गरिबी न्यूनिकरण सहायता रणनीति, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, विस्तृत राष्ट्रिय शान्ति सम्झौता र

नेपाल कानून आयोग

वार्षिक विकास कार्यक्रमका लक्ष्यहरु हाँसिल गर्न परिपूरक हुने गरी आन्तरिक विस्थापनको सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न यो राष्ट्रिय नीतिपत्र तर्जुमा गरिएको छ ।

२. मार्गदर्शक सिद्धान्तहरु

यो नीतिका मार्गदर्शक सिद्धान्तहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

२.१ नेपाल पक्ष भएका मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा संयुक्त राष्ट्रसंघको मानवअधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र,

२.२ आन्तरिक विस्थापनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मार्गदर्शन सिद्धान्तहरु,

२.३ संविधान प्रदत्त मौलिक हक तथा अधिकार,

२.४ सामाजिक तथा प्राकृतिक न्याय र समानताका सर्वमान्य सिद्धान्तहरु,

२.५ विस्थापित व्यक्तिहरुलाई पुनःस्थापनत गर्ने विषयमा भएको विस्तृत शान्ति सम्झौतामा आन्तरिक विस्थापनको समस्या न्यूनिकरण गर्ने विषय लगायतका राष्ट्रिय सर्वपक्षीय सहमति,

३. परिभाषा

यो नीतिको प्रयोजनको लागि :

क) "आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति" भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्व वा हिंसाको स्थिति वा मानव अधिकारको गम्भिर उल्लंघन वा प्राकृतिक विपद् वा मानवसिर्जित विपत्ति एवं अवस्थाको असरबाट बच्ने अभिप्रायले आफ्नो घरबास वा बसोबास गर्दै आएको थातथलो छाडी पलायन हुन वा छाड्न बाध्य भई मुलुकभित्रै अन्य स्थानमा बसोबास गरेका व्यक्तिलाई सम्झनुपर्छ ।

ख) "द्वन्द्वबाट विस्थापित व्यक्ति वा परिवार" भन्नाले खासगरी सशस्त्र द्वन्द्व वा हिंसाको स्थिति वा मानवअधिकार उल्लंघनको गम्भिर अवस्थाको कारण आफ्नो घरबास वा बसोबास गर्दै आएको स्थानमा बस्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भई बाध्यात्मक किमिमबाट आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति वा परिवार सम्झनु पर्छ ।

ग) "मानवसिर्जित विपत्तिबाट विस्थापित व्यक्ति वा परिवार" भन्नाले विकास, निर्माण उद्योग, कलकारखाना लगायतका कार्यहरुका कारण आफ्नो घरबास वा बसोबास गर्दै आएको स्थानमा बस्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भई बाध्यात्मक किसिमबाट आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति वा परिवार सम्झनु पर्छ ।

घ) “प्राकृतिक विपद्को कारण विस्थापित व्यक्ति वा परिवार” भन्नाले प्राकृतिक विपद्को कारणबाट आफ्नो घरबास वा बसोबास गर्दै आएको स्थानमा बस्न नसक्ने अवस्था उत्पन्न भई बाध्यात्मक किसिमबाट आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति वा परिवार सम्झनु पर्छ । तर सम्भावित विपद्का दृष्टिले सरकारले निषेध गरेका क्षेत्रमा बसोबास गरेका व्यक्ति विस्थापन भएकोमा आन्तरिक रुपले विस्थापन भएको मानिने छैन ।

४. दूरदृष्टि (Vision)

“पारस्परिक सद्भाव, सामन्जस्य र सुरक्षाको प्रवर्द्धनद्वारा शान्तिपूर्ण, समृद्ध र आन्तरिक विस्थापनबाट सुरक्षित समाजको निर्माण ।”

५. ध्येय (Mission)

आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई ससम्मान, सुरक्षित र स्वेच्छिक रुपले पुनस्थापना, भौतिक संरचनाको पुनर्निर्माणमा सहयोग र पुनः सामाजिकिकरण गर्दै भविष्यमा पुनः त्यस्तो स्थिति आउन नदिन निरोधात्मक र दिगो उपाय अवलम्बन गर्नु ।

६. उद्देश्य (Objective)

६.१ आन्तरिक विस्थापनको समस्यालाई सम्बोधन गर्न दीर्घकालीन रुपमा निरोधात्मक तथा उपचारात्मक उपायहरु अवलम्बन गरी समस्या न्यूनिकरण गर्ने ।

६.२ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको मौलिक हक तथा मानवअधिकारको संरक्षण गर्न तथा विस्थापित व्यक्तिहरुको कारण स्थानीय समुदायमा पर्ने प्रतिकुल असर न्यूनिकरणका लागि विस्थापित व्यक्तिहरु समेतको एकीकृत र समन्वयी संयन्त्रको विकास गरी राहत, सहुलियत र सुविधा प्रदान गर्ने ।

६.३ विस्थापित व्यक्तिहरुको सुरक्षित, स्वेछिक तथा सम्मानजनक फिर्ति वा अन्य स्थानमा बसोबासका लागि सामाजिक, आर्थिक पूर्वाधारहरुको निर्माण तथा पुनःस्थापनाको उपयुक्त वातावरण सर्जिना गर्ने ।

नेपाल कानून आयोग

७. रणनीति (Strategy)

यो नीतिका उद्देश्यहरु प्राप्त गर्न देहायका रणनीतिहरु अवलम्बन गरिने छ ।

७.१ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्ति सम्बन्धी विषयलाई राष्ट्रिय विकासको प्राथमिकतामा समावेश गरिने छ ।

७.२ आन्तरिक विस्थापनको सम्बन्धमा आवश्यक कार्य गर्न सरकारी संस्थागत संयन्त्रको विकास गरी स्थानीय निकायहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरु, सामुदायिक संस्थाहरु, दातृ निकायहरु, विभिन्न राजनैतिक दलहरु तथा निजी क्षेत्र समेतको स्वीकृत र समन्वित प्रयास जुटाईने छ ।

७.३ आन्तरिक विस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी, गैरसरकारी तथा सामुदायिक संघसंस्थाहरुको संस्थागत क्षमता विकास गर्दै लगिनेछ, त्यस्तै आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको क्षमता विकास गरी उनीहरुलाई आत्म निर्भर बनाउने प्रयास गरिने छ ।

७.४ आन्तरिक रुपमा विस्थापितहरुलाई रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक पर्ने प्राविधिक एवं वित्तीय स्रोतसाधन दातृ निकायहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था एवं निजी क्षेत्र समेतको सहयोग जुटाई परिचालन गरिने छ ।

७.५ नेपाल सरकारले अपनाउने विकास नीतिहरुमा आन्तरिक विस्थापन न्यूनिकरण गर्ने रणनीतिको अवलम्बन गरिने छ ।

७.६ आनतरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको हितका लागि प्राप्त रकम उनीहरुको हितमा पारदर्शी रुपमा उपयोग हुने व्यवस्था गरिने छ ।

७.७ विस्थापित व्यक्तिले प्रचलित मौलिक हक तथा मानव अधिकारहरुको निर्बाध रुपमा उपभोग गर्ने वातावरणको सिर्जना गरिने छ ।

७.८ द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्रमा विकास निर्माण तथा पुननिर्माणका कार्यहरु सञ्चालन गर्नुका साथै सुरक्षा तथा सामाजिक सेवाहरु उपलब्ध गराई विस्थापनको समस्यालाई न्यून गरिने छ ।

७.९ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुका औपचारिक संघसंस्था तथा अनौपचारिक समुहहरुलाई राहत, सेवा तथा सुविधा वितरण, पुनःस्थापना, पुननिर्माण एवं

नेपाल कानून आयोग

मुलुकको विकास निर्माणसम्बन्धी अन्य क्रियाकलापमा उनीहरुको दक्षता र क्षमता अनुसार संलग्न गराइने छ ।

७.१० विस्थापितहरुमध्ये पनि महिलाहरु, वृद्ध, बालबालिका, अनाथ अपाङ्ग र यस्तै प्रकारका विशेष जोखिममा परेका वा कमजोर वर्ग वा व्यक्तिहरुको हक अधिकारको संरक्षण गर्न विशेष रुपमा लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ ।

७.११ आन्तरिक विस्थापनद्वारा सिर्जना भैरहेका र भविष्यमा सिर्जना हुन सक्ने नकारात्मक प्रभावबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने नियमित र निरन्तर रुपमा सुचना, शिक्षा तथा सञ्चार सम्बन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ ।

७.१२ विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई उनीहरुको पहिलेकै बासस्थानमा स्वैच्छिक रुपले फिर्ता हुन प्रोत्साहन गरिने छ । यस प्रयोजनको लागि उपयुक्त पुनःस्थापन योजना बनाई कार्यन्वयन गरिने छ ।

७.१३ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्ति सम्बन्धी नीतिको प्रभावकारी कार्यन्वयनका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाको क्षमता विकास गरिने छ ।

८. नीतिहरु (Policy)

आन्तरिक विस्थापनका सम्बन्धमा देहायबमोजिमका नीतिहरु अवलम्बन गरिने छ ।

८.१ मानवअधिकार संरक्षणसम्बन्धी

८.१.१ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्तिहरु देशको जुनसुकै ठाउँमा रहे तापनि प्रचलित कानूनले प्रदान गरेका हक र अधिकारहरु समान रुपले उपयोग गर्न पाउने व्यवस्था गरिने छ । अधिकार स्वतन्त्रताको उपयोग गर्नका लागि आन्तरिक रुपले विस्थापित भएको आधारमा मात्र कुनै किसिमको भेदभाव गरिने छैन र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरुबाट सोको पर्यवेक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

८.१.२ विस्थापित भएका व्यक्तिहरुलाई प्रचलित कानूनले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हकहरुको उपभोग गर्न विशेष कानूनी सहायता उपलब्ध गराइने व्यवस्था मिलाईने छ ।

नेपाल कानून आयोग

८.१.३ विस्थापित व्यक्तिहरुले नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धि सम्झौताहरुले प्रदान गरेका अधिकार बिना भेदभाव उपभोग गर्न पाउने व्यवस्था सुनिश्चित गरिने छ ।

८.१.४ बलपूर्वक हुने विस्थापनलाई दुरुत्साहन गर्दै विस्थापित भएका व्यक्ति वा परिवारलाई सेवा, सुविधा, सहुलियत र संरक्षण प्रदान गर्दा जात जाति, भाषा, धर्म, लिङ्ग, वैचारिक आस्था, भौगोलिक क्षेत्र वा यस्तै प्रकारका अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

८.१.५ कुनै व्यक्तिलाई घरबास वा बसोबास गरेको ठाउँबाट हिंसात्मक द्वन्द्वका कारणले जर्वजस्ती विस्थापित हुनुपर्ने अवस्था आएमा यथोचित सुरक्षाको प्रवन्ध मिलाईने छ ।

८.१.६ सार्वजनिक तथा राष्ट्रिय हितका लागि सञ्चालन गर्नुपर्ने विकास आयोजना र उद्योग व्यवसायीका लागि बाहेक राज्यले विस्थापित गर्ने छैन । उपर्युक्त प्रयोजनका लागि विस्थापन गर्नुपर्ने भएमा उपयुक्त मुआब्जा दिईने छ तर यसरी मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति दिइएका व्यक्ति वा परिवारलाई आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति मानिने छैन ।

८.१.७ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई दासत्व एवं शोषण लगायत हत्या, हिंसा, बेपत्ता पार्ने जस्ता कार्यहरु गर्न वा त्यस्तो कार्य गर्न उक्साउने जस्ता क्रियाकलापका विरुद्ध संरक्षण प्रदान गरिने छ ।

८.१.८ विस्थापित व्यक्तिहरुको जीविकोपार्जनका साधन जुटाउन, आफ्नो सम्पत्तिको उपयोग र उपभोगमा उनीहरुको इच्छा र हित विपरित कुनै प्रकारको प्रत्यक्ष वा परोक्ष दबाब नहुने कुरामा सरकारले प्रत्याभूत गर्ने छ ।

८.१.९ आदिबासी र अल्पसंख्यक जस्ता लोपोन्मुख तथा सीमान्त वर्गलाई विस्थापन विरुद्ध राज्यले विशेष संरक्षण दिने छ ।

८.१.१०विस्थापित व्यक्तिहरुद्वारा छाडिएका तर उनीहरुकै स्वामित्वमा रहेका वस्तु तथा सम्पत्तिको विनाश, जथाभावी वा गैरकानूनी उपयोग रहेका वस्तु तथा सम्पत्तिको विनाश, जथाभावी वा गैरकानूनी उपयोग वा प्रयोग हुनबाट संरक्षण प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

नेपाल कानून आयोग

८.१.११ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम निर्वाचनका अवसरमा मतदान गर्न पाउने व्यवस्था गरिने छ ।

८.२ राहत सम्बन्धी

८.२.१ विस्थापितहरुको अवस्था हेरी तत्काल राहत उपलब्ध गराउन निश्चित मापदण्ड बनाई सोही अनुरुप राहत वितरण हुने व्यवस्था मिलाईने छ । त्यसै गरी स्थायी एवं सुरक्षित बासस्थानको प्रबन्ध नहुन्जेल तत्काल अस्थायी बसोबासको व्यवस्था मिलाईने छ ।

८.२.२ विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई सरकारी निकाय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरुबाट साधन स्रोतको अवस्था हेरी उचित बास, सुरक्षा, खाद्यन्न उपलब्धता र स्वास्थ्य सुविधाको व्यवस्था गरिने छ ।

८.२.३ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्तिहरुलाई तत्काल आवश्यक सुरक्षा र मानवीय सहयोग प्रदान गर्न सरकारी निकायलगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरुलाई क्रियाशील बनाइने छ ।

८.२.४ अभिभावक बिनाका अनाथ बालबालिकाहरु, गर्भवती महिलाहरु, एकल महिला तथा साना बच्चा भएका आमाहरु, अशक्त व्यक्तिहरु र बृद्ध व्यक्तिहरु जस्ता जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका (Vulnerable) विस्थापितहरुको अवस्था हेरी मानवीय सहयोग तथा उपचारको सुविधा प्राथमिकताका साथ प्रदान गरिने छ ।

८.२.५ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिलाई राहदानी, नागरिकता प्रमाण पत्र, जन्म एवं बसाई-सराई दर्ता जस्ता सेवाहरु उनीहरु तत्काल बसोबास गरेको ठाउँको सम्बन्धित कार्यालयबाट प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

८.२.६ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिका बालबालिकाका लागि विद्यालय शिक्षाको समुचित प्रबन्ध मिलाईने छ । हाल बसोबास गरेको ठाउँको विद्यालयमा भर्ना हुन आवश्यक पर्ने कागजात सरकारी निकाय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायले आफ्नै स्रोतबाट उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाईने छ । निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा तथा शिक्षाका अन्य अवसरहरु

नेपाल कानून आयोग

सुनिश्चित गर्दै उपलब्ध स्रोतका आधारमा छात्रवृत्ति, छात्रावास सुविधाको प्रबन्ध गरिने छ ।

८.२.७ विस्थापितहरुको आर्थिक सामाजिक हैसियत अभिवृद्धि गर्न तालिम एवं शिक्षा आदिको व्यवस्था गरी स्वरोजगार तथा रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गरी सरल पहुँच बढाईने छ ।

८.२.८ आन्तरिक विस्थापितहरु स्थानीय समुदायमा आउनुपूर्वको अवस्था सो स्थानमा कायम रहेका आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधारहरुमा पर्न गएको चापको कारण सिर्जना भएको असरलाई न्यून गर्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

८.२.९ विस्थापित व्यक्तिहरु पुनस्थापना हुने स्थानमा फर्किदा आवश्यकता अनुसार उनीहरुको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

८.२.१०आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरु सरोकारवालाहरु समक्ष सरल ढंगले पुग्ने गरी व्यापक रुपमा प्रचारप्रसार गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

८.२.११आन्तरिक विस्थापनको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरुलाई आन्तरिक विस्थापन विरुद्धको तयारी, रोकथाम, राहत, पुनःस्थापना तथा पुनः सामाजिकीकरणसम्बन्धी सुचना शिक्षा, तालिम आदि कार्यक्रमको माध्यमबाट व्यक्तिगत तथा संस्थागत क्षमता विकास गरिने छ ।

८.२.१२मुलुकको विकास निर्माण सम्बन्धी क्रियाकलापमा आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिलाई उनीहरुको दक्षता र क्षमता अनुसार संलग्न गराई त्यसमा उनीहरुको पहँच वृद्धि गर्दै लगिने छ ।

८.२.१३आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको संघ संस्था वा अनौपचारिक समूहलाई आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिको सेवा सुविधा वितरण प्रक्रियामा संलग्न हुन प्रोत्साहन गरिने छ ।

८.३ पुनःस्थापन सम्बन्धी

८.३.१ विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई स्वेच्छापूर्वक विस्थापित हुनुभन्दा तत्काल अघिको स्थायी बसोबास भएको स्थानमा फर्कने वा हाल बसोबास गरिरहेको स्थानमा बस्ने वा निजले चाहेको मुलुकभित्रको अन्य स्थानमा पुनःस्थापन

नेपाल कानून आयोग

हुने र आफ्नो विछोडिएको परिवारसँग एकीकृत हुने अवसर प्रदान गरिने छ ।

८.३.२ प्राकृतिक प्रकोपका कारण विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई लक्षित कार्यक्रम बनाई सुविधाहरु उपलब्ध गराइने छ ।

८.३.३ पुनःस्थापित गरिएका स्थानमा निजहरुको व्यक्तिगत सुरक्षा एवं सामाजिक आर्थिक पूर्वाधारहरुको उपयुक्त व्यवस्था गरिने छ ।

८.३.४ द्वन्द्वको समयमा जवरजस्ती कब्जामा लिएका वा लुटिएका भौतिक सम्पत्ति फिता गर्न राज्यले आवश्यक व्यवस्था गर्ने छ ।

८.३.५ प्राकृतिक प्रकोपको कारण विस्थापित व्यक्ति वा परिवारलाई सहुलियत कर्जा सम्बन्धी कार्यक्रममा समावेश गराई भूमी खरिद गर्ने कार्यमा सहयोग गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

८.३.६ विस्थापित व्यक्तिहरुलाई पूर्वावस्थामा फिर्ता पठाउनको लागि आवश्यक कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्दा उनीहरुको सहभागिता जुटाईने छ । महिला सहभागितालाई विशेष प्राथमिकता दिईने छ ।

८.३.७ समाजमा मेलमिलाप कायम गराई शान्तिपूर्ण वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक संयन्त्रको व्यवस्था गरिने छ ।

९. कार्यक्रम

उल्लेखित रणनीति तथा नीतिहरु कार्यान्वयनका लागि देहायका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छ ।

९.१ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको दर्ता, परिचय पत्र, अभिलेख व्यवस्थापन तथा प्रमाणीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.२ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुलाई राहत एवं अस्थायी आवास सुविधासम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.३ आर्थिक रुपमा क्रियाशील रहन सक्ने व्यक्तिहरुका लागि रोजगार सम्बन्धी कार्यक्रमका साथै रोजगारी दिन सक्ने संघ संस्थाहरुमा विस्थापितहरुलाई रोजगारीको लागि सिफारिस गर्ने सेवा सम्बन्धी कार्यक्रम ।

नेपाल कानून आयोग

९.४ स्वदेशी बजारमा रोजगार तथा स्वरोजगारका साथै वैदेशिक रोजगारका लागि उपयुक्त सीप विकास सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रम ।

९.५ विस्थापित हुन गएका कारणले विद्यालय जान नसकेकाहरुका लागि सरकारी तथा निजी क्षेत्रका शिक्षण संस्थाहरुमा विशेष कक्षा एवं छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरी अध्ययन जारी राख्ने कार्यक्रम तथा निःशुल्क प्राथमिक शिक्षाका साथै यथोचित छात्रवृत्ति, शिक्षण सामाग्री, पाठ्यपुस्तक एवं छात्राबासको सुविधाको व्यवस्था ।

९.६ विस्थापित वयस्कहरुलाई प्रौढ तथा अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम ।

९.७ विस्थापितहरुलाई आ-आफ्नो स्थायी बासस्थानतर्फ सुरक्षित रुपमा फर्काउने कार्यक्रम ।

९.८ विस्थापित भइ आएका व्यक्तिहरुलाई सकेसम्म आर्थिक उपार्जन गर्न सकिने र रोजगारसमेत उपलब्ध हुन सक्ने गरी स्थानीय ग्रामीण क्षेत्रमा नै उपयुक्त स्थानमा बसोबास व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ।

९.९ आन्तरिक विस्थापनको क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान, प्रकाशन सम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.१० आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिको मानसिक चोट उपचार (Trauma Healing) सम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.११ सम्पूर्ण नेपालीहरुलाई विकास सुरक्षा र सामाजिक सेवा उपलब्ध गराई विस्थापन रोकथाम सम्बन्धी अभियान मूलक कार्यक्रम ।

९.१२ महिला स्वास्थ्य तथा लैङ्गिक र अन्य दुर्व्यवहार पीडितहरुका लागि परामर्श तथा स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रम ।

९.१३ महिला, वृद्ध, बालबालिका तथा अनाथ, अपाङ्ग र यस्ता व्यक्तिहरुका लागि विशेष रुपमा लक्षित कार्यक्रम ।

९.१४ विस्थापित बालबालिकाहरुको शोषणविरुद्ध चेतना जागृत सम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.१५ विस्थापितहरु बसोबास गरिरहेको स्थानमा घुम्ती स्वास्थ्य शिविर कार्यक्रम ।

९.१६ आन्तरिक रुपले विस्थापित घाइते, विरामी, अपाङ्ग, अशक्त व्यक्तिहरुलाई निःशुल्क रुपमा उपचार सेवा कार्यक्रम ।

९.१७ प्राप्त तालिम अनुसार स्वरोजगार शुरु गर्नका लागि बीज पुँजी (Seed Money) तथा तालिम पश्चात आवश्यक अन्य सहयोग (Post Training Support) सम्बन्धी एकीकृत कार्यक्रम ।

९.१८ विस्थापित वृद्ध र अपाङ्गहरुका लागि सरकारले प्रदान गर्दै आएको वृद्ध भत्ता र अशक्त भत्ता विस्थापित भई बसोबास गरेकै ठाउँमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था ।

९.१९ विस्थापितहरुलाई उनीहरुको मौलिक हक तथा अधिकारको बारेमा परामर्श तथा सचेतना सम्बन्धी कार्यक्रम ।

९.२० स्वास्थ्य र पोषणसँग सम्बन्धित सरकारी निकाय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरुबाट विस्थापित परिवारका बालबालिकालाई पोषण तथा खाद्य आहार उपलब्ध गराउने व्यवस्था ।

९.२१ विस्थापित व्यक्ति तथा परिवारलाई कबुलियती वन कार्यक्रम ।

९.२२ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको अभिलेख अद्यावधिक र यथार्थपरक बनाउन सम्बन्धित सरकारी निकाय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायलाई अझ बढी प्रभावकारी र विस्थापित व्यक्तिहरुप्रति थप संवेदनशील तुल्याइने कार्यक्रम ।

९.२४ यी कार्यक्रमहरु स्रोत र साधनको उपलब्धताको आधारमा प्राथमिकीकरण गरी क्रमशः लागू गर्दै लगिने कार्यक्रम ।

१०. नीति कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

१०.१ आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्तिको संरक्षण र पुनस्थापनको विषयमा बहुसम्बन्धित र सरोकारको भएका (Cross Cutting) यसलाई सबै मन्त्रालय र निकायले आ-आफ्नो विकास कार्यक्रम र बजेटको प्राथमिकतामा समावेश गर्ने ।

१०.२ यस नीतिको कार्यान्वयन शान्ति प्रक्रियासँग सम्बन्धित निकायहरुसँग समन्वय गरी गृह मन्त्रालयले गर्ने छ ।

१०.३ नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय/निकायहरु, स्थानीय निकायहरु, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, स्थानीय समुदायबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरुका माध्यमबाट सहकार्य र साझेदारीका आधारमा प्रस्तुत नीतिको कार्यान्वयन गरिने छ ।

१०.४ अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय तथा अन्य उपयुक्त संस्थाहरुलाई विस्थापितहरुलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्ने उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिने छ ।

१०.५ विस्थापितहरुलाई स्थानीय स्तरमा सहायता उपलब्ध गराउन सक्ने सम्भावित निकायहरुको विवरण अद्यावधिक गरी राख्ने र कार्यक्रममा समन्वय गर्ने गराउने जिम्मेवारी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको हुने छ ।

नेपाल कानून आयोग

१०.७ यो नीति कार्यान्वयनका समयमा आवश्यक अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने कार्य शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय मार्फत योजना आयोगबाट गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

१०.८ यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गृह मन्त्रालयको आन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्ति सम्बन्धी संयन्त्र र जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरुमा संस्थागत क्षमता विकासका लागि विशेष उपाय अवलम्बन गरिने छ ।

१०.९ यो नीति कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने कार्यविधि निर्देशिका तयार गरी जारी गरिने छ ।

११. संस्थागत संयन्त्र सम्बन्धी व्यवस्था

द्वन्द्वको कारणले विस्थापित हुन पुगेका व्यक्ति वा परिवारलाई उपलब्ध गराइने राहत लगायतका विभिन्न कार्यक्रम तर्जुमा र सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा निर्देशन, समन्वय र अनुगमन गरी प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न गराउन देहाय बमोजिमको संगठनात्मक संरचना रहने छ ।

११.१ केन्द्रिय निर्देशक समिति :

केन्द्रिय स्तरमा देहाय बमोजिमको निर्देशक समिति रहने छ :

अध्यक्ष	– माननीय गृहमन्त्री
सदस्य	– माननीय अर्थमन्त्री
"	– माननीय भौतिक योजना तथा निर्माणमन्त्री
"	– माननीय स्थानीय विकासमन्त्री
"	– माननीय शिक्षा तथा खेलकुदमन्त्री
"	– माननीय स्वास्थ्य तथा जनसंख्यामन्त्री
"	– माननीय उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग
"	– संघीय संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरु
"	– मुख्य सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषदको कार्यालय
"	– सचिव, अर्थ मन्त्रालय
"	– सचिव, गृह मन्त्रालय
"	– सचिव, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय
"	– सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

" – आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिका विषयमा काम गर्ने गैरसरकारी संस्थाको प्रतिनिधि

" – नेपाल सरकारद्वारा मनोनित नागरिक समाजका प्रतिनिधि दुई जना

" – अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ

" – अध्यक्ष, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, केन्द्रिय समिति

" – सहसचिव, गृह मन्त्रालय

(आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति सम्बन्धी विषय हेर्ने)

११.१.१ केन्द्रिय समितिको कार्य तथा व्यवस्था

(क) समितिले आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको समस्याको सम्बन्धमा अन्तरमन्त्रालय समन्वय लगायत नीतिगत निर्देशन दिने छ ।

(ख) समितिको बैठकमा संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थालाई आमन्त्रण गर्न सकिने छ ।

(ग) समितिले आवश्यकता अनुसार उप-समितिहरु गठन गर्न सक्ने छ । यस्ता उप-समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार समितिले तोके बमोजिम हुने छ ।

(घ) समितिले उप-समिति गठन गर्दा संयुक्त राष्ट्र संघीय निकाय एवं राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाको यथोचित संलग्नता गराउने छ ।

(ङ) समितिको बैठक आवश्यकता अनुसार बस्न सक्ने छ । तर राष्ट्रिय योजना आयोगबाट वार्षिक कार्यक्रम स्वीकृत हुन अघि र अर्थ मन्त्रालयबाट कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्तुत हुन अघि गरी कम्तिमा पनि वर्षको दुई पटक बैठक बस्ने छ ।

११.१.२ सचिवालय : यस समितिको सचिवालय गृह मन्त्रालयमा रहने छ ।

११.२ केन्द्रिय कार्यक्रम समन्वय समिति :

११.२.१ आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति वा परिवारप्रति लक्षित कार्यक्रमहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्न, समन्वय गर्न तथा कन्द्रिय

नेपाल कानून आयोग

निर्देशक समितिलाई रणनीति, नीति र कार्यक्रम सम्बन्धमा सुझाव तथा परामर्श दिन देहायबमोजिमको एउटा कार्यक्रम समन्वय समिति रहने छ ।

मुख्य सचिव, नेपाल सरकार तथा प्रमुख शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय	– अध्यक्ष
सचिव, अर्थ मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, गृह मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, स्थानीय विकास मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	– सदस्य
सचिव, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय	– सदस्य
सचिव, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	– सदस्य
सह-सचिव, द्वन्द्व तथा पुनर्निर्माण महाशाखा, शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय	–सदस्य-सचिव

११.२.२ केन्द्रिय कार्यक्रम समन्वय समितिमा आवश्यकता अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको सम्बन्धमा कार्य गर्ने गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरुलाई पर्यवेक्षकको रुपमा आमन्त्रण गर्न सकिने छ ।

११.३ जिल्ला कार्यक्रम समन्वय समिति

जिल्लास्तरमा यस नीति अनुसारको कार्यक्रमको कार्यान्वयन एवं समन्वय गर्न देहाय बमोजिम को जिल्ला कार्यक्रम समन्वय समिति रहने छ :

अध्यक्ष	– प्रमुख जिल्ला अधिकारी
सदस्य	– प्रमुख, स्थानीय शान्ति परिषद
सदस्य	– प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय
सदस्य	– महिला विकास अधिकृत, महिला विकास कार्यालय
सदस्य	– संघीय संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दलमध्ये स्थानीय स्तरमा क्रियाशील राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरु

नेपाल कानून आयोग

सदस्य – सभापति, जिल्ला रेडक्रस समिति

सदस्य – सभापति, जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघ

सदस्य – स्थानीय गैरसरकारी संस्था मध्येबाट समितिका अध्यक्षले तोकेको दुई जना

सदस्य – विस्थापित व्यक्तिहरुको कुनै संघ संस्था भए त्यस संस्थाले छानेको २ जना र त्यस्तो संस्था नभए अध्यक्षले तोकेको २ जना प्रतिनिधि

सदस्य सचिव – स्थानीय विकास अधिकारी

११.३.१ जिल्ला कार्यक्रम समन्वय समितिका कार्यहरु :

(क) यस समितिले जिल्लास्तरमा सञ्चालित कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने छ ।

(ख) जिल्लामा सञ्चालित विस्थापित सम्बन्धी कार्यक्रमको प्रगति प्रतिवेदन केन्द्रिय कार्यक्रम समन्वय समितिमा पठाउने छ ।

(ग) जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट आन्तरिक रुपमा विस्थापित सम्बन्धमा गरिने विभिन्न कार्य लगायत यस समितिको कार्यहरु सदस्य सचिवले गर्ने छ ।

(घ) यस समितिले जिल्लास्थित स्थानीय समुदाय, स्थानीय निकाय, गैर सरकारी संस्था, स्थानीय उद्योग वाणिज्य संघ लगायत सबै निकायहरुलाई विस्थापितहरुलाई सहयोग गर्न र सहायता पुऱ्याउन प्रोतसाहित गर्ने छ ।

११.३.२ सचिवालय : यस समितिको सचिवालय जिल्ला विकास समितिमा रहने छ ।

११.४ विस्थापित व्यक्ति पहिचान समिति :

आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको पहिचान गर्न र सरल रुपमा परिचय पत्र प्रदान गर्न जिल्लास्तरमा देहाय बमोजिमको आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्ति पहिचान समिति रहने छ ।

अध्यक्ष – प्रमुख, स्थानीय शान्ति परिषद् वा परिषद् गठन नभइसकेको अवस्थामा प्रमुख जिल्ला अधिकारी

सदस्य – स्थानीय शान्ति परिषद्का सदस्य प्रतिनिधि दुई जना

नेपाल कानून आयोग

सदस्य – स्थानीय विकास अधिकारी

सदस्य – प्रमुख, जिल्ला प्रहरी कार्यालय

सदस्य सचिव – सहायक प्रमुख जिल्ला अधिकारी वा प्र.जि.अ. ले तोकेको अधिकृत स्तरको कर्मचारी

११.५ अन्य व्यवस्था :

१) स्थानीयस्तरमा स्थानीय निकायहरु तथा स्थानीय शान्ति परिषद्समेतको समन्वयमा जिल्ला कार्यक्रम कार्यान्वयन समितिले कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र केन्द्रियस्तरमा राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापन आयोग र सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगले कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

२) द्वन्द्व प्रभावित क्षेत्रमा सुरक्षा र विकास निर्माणका कार्यहरुलाई समन्वयात्मक रुपमा लैजान मन्त्रालयस्तरमा सम्पर्क बिन्दु (Focal Point) को व्यवस्था गरी गृह मन्त्रालय र शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय मार्फत समन्वयात्मक प्रयास अघि बढाइने छ ।

३) आन्तरिक रुपमा विस्थापित व्यक्तिहरुको अभिलेख संकलन, विश्लेषण, प्रकाशन, सार्वजनिकीकरण (Dissemination) र उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न सबै किसिमका सञ्चार माध्यमहरुबाट केन्द्रिय स्तरमा गृह मन्त्रालय र जिल्लास्तरमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा स्थानीय निकायहरुलाई परिचालन गरिने छ ।

१२. पहिचान गर्ने आधार

अन्तरिक रुपले विस्थापित व्यक्ति वा परिवारको पहिचान देहायको आधारमा गरिने छ ।

१२.१ सशस्त्र द्वन्द्व वा हिंसा वा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लंघनको अवस्थाको कारण विस्थापित व्यक्ति वा परिवारको पहिचान :

क) सशस्त्र द्वन्द्व वा हिंसाको अवस्थामा द्वन्द्वरत कुनै पक्षले घर जग्गा वा भौतिक सम्पत्ति कब्जा गरेको वा दोहोरो भिडन्तमा परि नष्ट भएको कारण विस्थापित भएको, वा

ख) द्वन्द्वरत कुनै पक्षको डर, त्रास, धम्की वा शारीरिक वा मानसिक यातना वा व्यक्तिगत असुरक्षाको कारण विस्थापित भएको, वा

ग) सशस्त्र द्वन्द्व वा हिंसाको कारण जीविकोपार्जनको साधन वा उपाय नष्ट भै वा नभई जीविकोपार्जनको समस्या उत्पन्न भै विस्थापित भएको, वा

घ) गम्भीर रुपमा मानव अधिकारको उल्लंघनको अवस्था सिर्जना भै विस्थापित भएको, वा

ङ) सामाजिक कुरीति वा अन्धविश्वासको कारणले समाजमा अपहेलित भई विस्थापित भएको ।

१२.२ मानव सिर्जित अवस्थाबाट विस्थापित व्यक्ति वा परिवारको पहिचान :

क) विकास आयोजनाको निर्माण सुधारका कारणबाट विस्थापित भएको,

ख) उद्योग, कलकारखाना निर्माण वा सञ्चालनका कारणबाट विस्थापित भएको,

ग) मानवसिर्जित विपत्तिको कारण संरचनामा क्षति वा नष्ट भई विस्थापित भएको,

१२.३ प्राकृतिक विपद्को कारण विस्थापित व्यक्ति वा परिवारको पहिचान : प्राकृतिक विपद्को कारण विस्थापित भएको ।

नेपाल कानून आयोग